

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

בשיעור זה, אנחנו נתחיל לדון בשאלה מהותית והיא: האם החטא של אדם הראשון הוא החטא החמור שיש לתקן כיום או האם החטא של קין הוא החמור ובתיקונו עלינו לעסוק בדורותינו? יש השלכות מעשיות לדיון זה עבורנו ולכן צריך להקדיש לו זמן. לצורך זה, נחזור למדרש בו פתחנו בשיעור הקודם:

חטא אדם הראשון נסתלקה השכינה לרקיע הראשון, עמד קין והרג לאחיו נסתלקה לרקיע השני, עמד דור אנוש וחטאו "אז הוחל לקרא בשם ה'" ונסתלקה לרקיע השלישי, עמדו דור המבול וחטאו כמה שכתוב "וירא ה' כי רבה רעת האדם"¹³³ [ונסתלקה לרקיע הרביעי, עמדו דור הפלגה] ונסתלקה השכינה לרקיע החמישי, עמדו הסדומיים ונסתלקה לששי שהיו חוטאים "ואנשי סדום רעים וחטאים", באו פלשתים וחטאו "וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה" ונסתלקה לשביעי.

פסיקתא רבתי פרשה ה "ויהי ביום כלות", פסקה ז

בעקבות חטאו של אדם הראשון השכינה הסתלקה לרקיע הראשון, ובאופן טבעי היינו מצפים שמכיוון שמעשה זה התחיל את התהליך של סילוק השכינה, התורה תשים את הדגש על תיקון חטא זה.

למדנו שההגדרה של חטאו של אדם הראשון היא החלטתו להעדיף את רצונו על פני רצון בוראו.¹³⁴ אם כן, החטא היה במישור של בין אדם למקום, ולכן היינו מצפים שהתורה תשים את הדגש על מישור זה דווקא ותסביר לנו איך לתקן את מערכת היחסים בין האדם לבורא, מה על האדם לעשות כדי לתקן את המצב שנוצר, כדי להחזיר את השכינה על האדמה. אולם מיד, עם

133 בראשית ו ה.

134 ראו סוד מדרש התולדות, חלק ט - ממנו לדעת טוב ורע, עמ' 383.

תחילת פרק ד, התורה עוברת למישור אחר - המישור של בין אדם לחברו עם תיאור מערכת היחסים בין קין להבל, בדור השני. לכן עלינו לשאול מהו האתגר העיקרי של האנושות אליבא דתורה: האם עלינו לשים את הדגש על מערכת היחסים בין האדם לבוראו או דווקא על מערכת היחסים בין האדם לחברו? אלא שלא תמיד שמים לב לחידוש העמוק, המהותי של התורה: אין כאן שאלה כלל. אסביר: החידוש של התורה הוא שהיחס שלי לזולת, לחברי, מגלה במה אני באמת מאמין. היחס שלי לזולת מגלה את הטיב האמיתי של היחס שלי לבוראי. זה מה שהנביא בא ללמדנו: 'שָׁמְעוּ אֵלַי רִדְפִי צֶדֶק מִבְּקָשִׁי הִנֵּה הִבֵּיטוּ אֶל צוּר חֲצִבְתָּם וְאֶל מְקַבֵּת בּוֹר נִקְרָתָם'.¹³⁵ מה שאלת הנביא: מי מבקש באמת את ה' ומיהי תשובתו: מי שרודף צדק. רדיפת הצדק שייכת למישור החברתי, למישור של בין האדם לחברו. בקשת ה' שייכת למישור של בין האדם למקום, ובא הנביא ומחדש שקיים קשר מהותי, עמוק בין שני מישורים אלה. זה יותר מקשר. מי שמבין לעומק את הדברים, את עומק החידוש של התורה, מבין שזה אותו דבר.¹³⁶ לכן אתם שומעים אותי חוזר ומסביר שהיחס שלי לזולת מגלה במה אני באמת מאמין.

אסביר את זה אחרת, לפי המסורת שקיבלנו מרבתינו המקובלים: מחשבת הבורא הייתה לברוא את האחר ממנו ית', ומיהו אותו אחר? העולם, הבריאה, ובתוך הבריאה כולה, נזר הבריאה הוא האדם שהפך מודע לעצמו, שהפך את עצמו לנפש חיה - "ויהי האדם לנפש חיה".¹³⁷ הבריאה המודעת

135 ישעיהו נא א. ראו פירוש המלבי"ם: 'שמעו אלי רדפי צדק': בהנהגה שבין אדם לאדם, "מבקשי ה'": בהנהגה שבין אדם למקום.

136 נראה שניתן להסביר את הזהות שמעמיד הרב אשכנזי בין הממד של בין אדם למקום ובין הממד של בין אדם לחברו דרך שתי קביעות שקבע: (1) חלק מהיחס למקום הוא היחס ליצוריו, או בניסוח שלילי: לא ניתן להיות שותף לבורא - בין אדם למקום, מבלי לדאוג ליצוריו או תוך פגיעה ביצוריו. (2) לכן קבעה התורה עבודה מיוחדת בזמני מעבר אלו והיא אמירת קריאת שמע שבה אנחנו מעידים שמעבר לדואליות הנראית, מעבר לריבוי, קיימת אחדות מוחלטת: אחדות ה' ואחדות הבריאה. אחדות ה', משמעה אחדות הבריאה. או אם נשתמש בניסוח קיצוני יותר: הייצוג האוטנטי ביותר של הבורא בעולמו הם יצוריו. הוא מתגלה באמצעות יצוריו. מסביר הרב: "נהוג לצטט את הכלל הגדול בתורה של רבי עקיבא 'ואהבת לרעך כמוך', מבלי לצטט את סוף הפסוק: 'אני ה', אולם אין משמעות לפסוק ללא סיומו. ואהבת לרעך כמוך - מדוע? כי אני ה', המתגלה והמסתתר מאחורי רעך. רק דרך 'ואהבת לרעך' ניתן להגיע ל'ואהבת את ה' אלהיך'. זו המשמיה המוטלת על האדם. אהבה זו, המיועדת לבורא, מתקיימת רק אם היא מועברת דרך תופעות הטבע עצמן או דרך האדם" (מתוך סוד העברי, כרך א, שער שני).

137 בראשית ב ז.

"וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה". לא כתוב: ויהי האדם נפש חיה. מה משמעות תוספת זו? תוספת האות למ"ד היא הסימן למאמץ האדיר מצד האדם להגיע למעמד זה. ואני מיד מדגיש:

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

לעצמה, זה האדם, הזהות האנושית. אולם האחר הזה צריך לזכות בהווייתו בעצמו, וכל ההיסטוריה של העולם, ההיסטוריה של בני האדם, היא הניסיון לקנות בעצמנו זכות זו דרך עמלנו. היסטוריה זו אינה יכולה להתרחש אם הבורא גלוי לעיני כל, כל עוד אין מספיק קדושה בעולם, כל עוד הזכות אינה מספקת.¹³⁸ לכן הבורא שמתגלה, מסתתר. ולכן, הכול מתרחש כאילו הבורא האציל את הבעיה של הקשר עם זולתו - האדם, אל תוך הזהות האנושית עצמה.

הקשר היסודי והמיוחד ביותר בין האדם לזולתו, הוא הקשר בין האיש לאשה. במערכת היחסים בין גברים לנשים, אנו עוברים מעין מבחן: כיצד נהיה בקשר עם הבורא לאחר שההיסטוריה תגיע להשלמתה, להגשמתה, כלומר בעולם הבא? הבורא בוחן אותנו ביחס לקשר שלנו עמו, דרך האופן שבו אנו מתנהגים כלפי בן או בת הזוג שלנו, ולהיפך. הנושא הזה מתחיל להתברר בפרק ג, דרך הסיפור של אדם וחוה והנחש. אולם התורה מיד אחרי סיפור זה, מספרת לנו סיפור אחר: הסיפור של קין והבל, ונשאלת השאלה: מדוע? לכאורה זהו גם כן סיפור של מערכת יחסים בין בני אדם, הפעם בין אחים. האם יש בכך חידוש? מה שצריך לדעת, מה שצריך לגלות הוא שהנושא העיקרי שהעסיק וצריך גם כיום להעסיק את חכמי ישראל העוסקים בתיאולוגיה - ובעיסוק הזה מתגלה הייחודיות של המונותיאיזם העברי - הוא שעלינו לנוע מעבר לאנטינומיה בין המוסר ובין הפוליטיקה. הפוליטיקה ביסודה עוסקת בניהול "העיר" - ה-polis ביוונית, העיר כמקום הימצאותה של חברה אנושית כלשהי. מהי, לפי התורה, החברה האנושית הראשונה? זו החברה של קין והבל, והאתגר של שניהם הוא לנהל אותה ביחד על בסיס מוסרי, למרות שכפי שהדגשתי זאת כבר, קיימת יריבות מובנית ביניהם. זו תמצית ההיסטוריה האנושית כולה לאורך הזמן: באופן תמידי, בני האדם חוזרים על הסיפור של קין והבל, ואנחנו רואים שבכל החברות האנושיות,

רק הוא הגיע. לא הבהמה, לא החיה ולא הרמש, שהיו אולי לפי הנאמר בפסוק כד, מועמדים טבעיים יותר לכך" (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ט, עמ' 140).
"להיות נפש חיה, זה להיות סובייקט אוטונומי של התנהגות" (מתוך שיעורי הרב - מבוא לתורת הקבלה).

¹³⁸ "סיבה נוספת להסתור הבורא במהלך ההיסטוריה היא שהסתרה זו נחוצה כדי שההיסטוריה האדם תהיה אמיתית. אם הבורא נוכח בגלוי, האדם אינו יכול להיות באמת בן חורין, ולכן ההיסטוריה שלו אינה יכולה להיות אמיתית. בלשון חכמים: 'דשרגא בטיהרא מאי אהני?' - נר בצהרים, מה מועיל? (חולין ס"ב)" (מתוך שיעורי הרב על שבת הבורא).

להוציא את ישראל, ההבנה הייתה ועדיין היא שצריך להפריד לחלוטין בין המוסר ובין הפוליטיקה. המסר של התורה שונה לגמרי: אפשר אחרת. תקווה זו מלווה אותנו במהלך כל ההיסטוריה של עמנו.¹³⁹ המסתורין של ישראל טמון בעקשנות זו להאמין שאפשר להתגבר על האנטינומיות, למשל שהקשר הארוטי והרכות יכולים לדור בכפיפה אחת, שהפוליטיקה והמוסר יכולים ללכת יד ביד. עצם העובדה שישראל עדיין חי וקיים מעיד על הנצחיות של התקווה העברית.

לכן תשובתי לשאלה "מה עיקרי?" היא שדרך הסיפור המקראי, מלמד אותנו המדרש שאם עולמנו הוא ברזמנית הכרחי ובן חלוף, זה כדי שאנחנו, צאצאי אדם הראשון, נצליח להוליד זהות שתוכל לפתור את מה שנראה בהתחלה - וכך זה מתואר בתורה, כאנטינומיה מוחלטת. לכן, עבור המסורת העברית, המשוואה העיקרית שיש לפתור, שעונה ל"דאגה של הבורא", היא לא כל כך האפשרות של החטא כלפי הבורא עצמו - מה שאפשר לכוונת בשם

139 "הסיפור המקראי הוא פסימי מאוד כאשר הוא מתאר את תולדות האנושות בכלל, בממד האוניברסלי. עשרה דורות מאדם עד נח ומה התוצאה? האסון של המבול. זו דוגמה אחת. אינני סבור שישנה קריאה עברית מובהקת של היסטוריה כקטסטרופה, אך הסיפור המקראי הוא בוודאי סיפור פסימי כאשר הוא מתאר את ההיסטוריה האוניברסלית. כאילו כל הניסיונות החוזרים ונשנים לעד, מסתיימים תמיד באסון, כאשר המסר של הדיבור הנבואי נשכח. כלומר: החיפוש המכוון אחר אחדות אנושית, אחר פיוס ואושר. אבל בתוך הסיפור הכללי-אוניברסלי הזה, הפסימי ללא ספק ... יש סיפור אופטימי והוא: הסיפור העברי שמתחיל באברהם ומסתיים בזהות המשיחית. והיה זה לעג אילו שני הסיפורים הללו לא היו מקושרים, אילו המשיח, הבא מתוך הזהות העברית, לא היה נוגע באנושי האוניברסלי כמובן מאליה; אבל אנו עומדים בתוך ההיגיון של מונותאיזם מוחלט, ולכן שני הסיפורים קשורים זה בזה. עד הסוף, אין ספק, הנימה הדומיננטית היא פסימית והיא משתלטת, אך דווקא בסוף מתגלה הגילוי, אם מותר לומר כך, וההגשמה. ואני סבור שאין זה רק עניין של אופציה של מזג, ברמה של אופי בלבד, ברמה מקרית בלבד, כמו למשל שבאותה משפחה אנושית, באותה משפחה פשוטה, ישנם ילדים לאותם הורים: יש מהם פסימיים ויש מהם אופטימיים, אלא מדובר ברמה אחרת, עמוקה הרבה יותר, אוטולוגית הרבה יותר, ואף אנתרופולוגית במידה רבה. זו תופעה חברתית. החברה העברית שממנה יצאו הנביאים בחרה כחברה בחירה אופטימית, ואולי חברות אחרות בחרו - אני מדגיש, כחברות, שכן במישור האינדיבידואלי האופציה האישית יכולה להיות אחרת - בחרו קריאה פסימית של סיפור ההיסטוריה. במה בדיוק? אני סבור שבעיקר בזה: שנזנחה האחדות בין אמת ומציאות, האחדות בין אידיאל ומציאות, האחדות - כדי לחדור לבעיות היסוד - בין מוסר ותיאולוגיה, בין מוסר ופוליטיקה. הזנחה זו התרחשה בגלל מראית-העין של מציאות העולם שבו אנו נמצאים, בגלל מראית-העין של פעולתו של הוויית הטבע שבתוכו אנו מצויים, העולם. זה חורג משאלת אופציה ספרותית או אפילו פילוסופית - האופטימיות המשיחית היא עובדה חברתית" (מתוך הסמינר: האם המשיחיות היא סוג של אוטופיה?).

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

"חטא דתי", שיש לו ללא ספק השלכות תיאולוגיות חשובות ומהותיות, העלולות לגרור אחריו השלכות מכרעות על מהלך ההיסטוריה בפועל. התורה שמה את הדגש על החטא אשר שובר לרסיסים את מערכת היחסים בין בני אדם, ששוברת את משוואת האחוה בין האדם לחברו, בין שתי בריות של אותו בורא, בין האחים.¹⁴⁰

דוד המלך תיקן את חטא אדם הראשון ברמת הכלל

המסורת שלנו מכנה את הזהות המשיחית המצופה, את "בן אדם" שהצליח לתקן את מערכת היחסים של האדם עם זולתו, "בן דוד",¹⁴¹ משום שהיא מחלקת את היסטוריית האדם לשני שלבים: מאדם עד דוד ומדוד עד המשיח, מה עד בן דוד - ראשי תיבות אד"ם אדם, דוד משיח, וזאת מבחינת הכלל. מה חלוקה זו באה ללמדנו? עד דוד המלך, תוקן חטא אדם הראשון, כלומר החטא של המרידה נגד הבורא, החטא של העדפת הרצון הפרטי שלנו על פני הרצון של הבורא. ברמת הכלל תיקון זה הוא בלתי הפיך. דוד המלך מציין את מי שהצליח לתקן חטא זה מכיוון שהוא היה המלך הראשון של חברה אנושית אשר הכיר בבורא כמלך, ולא הוא עצמו.¹⁴² מאותו רגע, הבורא הוא מלך

140 "המקרא מגדיר את אנשי סדום ועמורה כ'אֲנָשִׁי סְדֹם וְעִמּוֹרָה' (בראשית יג ג). אולם כאשר הנביא יחזקאל מזכיר את עוונם, הוא לכאורה אומר דבר שונה לחלוטין (יחזקאל טז מט): 'הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סְדֹם אֲחֻתְךָ גָּאוֹן שִׁבְעַת לָחֶם וְשִׁלּוֹת הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וְלִבְנוֹתֶיהָ יָד עַל עֵי וְאֶבְיֹן לֹא הִחֲזִיקָה'. האם הנביא לא יודע מה כתוב בתורה? אלא שההסבר פשוט: העוולות המוסריות שלהם היו הגילוי של היחס האמיתי שלהם לבורא העולם" (מתוך שיעורי הרב על פרשת וירא).

141 ראו ילקוט ראובני לרב ראובן בן השקי כץ, פרשת תולדות: יש קליפה חיצונית נקרא רי"ב ויש עמה תר"ה חיילות כמנין אדר"ת וסודו כולו כאדרת שער פעולתו שהוא מבטל התורה של בעל החללים ורשם הוא של כד"ת הכתוב על מצחו של משיח בן דוד מבטל כל זה וסודו עשה למען דתך ע"כ. ומ"ש על מצחו של משיח בן דוד ולא אמר סתם משיח, דע בי משיח בן דוד גי' כד"ת, וראה באגרא דכלה לך לך, סימן ז, על הפסוקים "ויהי ריב בין רועי מקנה אברהם ובין רועי מקנה לוט".

142 ראו נצח ישראל למהר"ל, פרק לג. ראו גם זהר, חלק א, קצצ ע"ב: "'מלך במשפט יעמיד ארץ' דא דוד מלכא, דכתיב 'ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו', ואיהו קיים ארעא ובזכותיה קיימא לבתר דנא".

"אברהם אבינו מתחיל את תיקון חטא האדם הראשון כאשר הוא ממליך את ה' בשמים ובארץ (בראשית כד-ג). משה רבנו ממשיך אחריו. המדרש מביא שתי דעות על הפסוק 'וְיָהִי בִישְׁרוֹן מֶלֶךְ' לגבי מיהו המלך המוזכר בפסוק. דעה אחת אומרת הקב"ה והדעה השנייה - משה רבנו. משה רבנו המלך את הקב"ה בדור יציאת מצרים, דור של גילוי

מלכי המלכים. מאותו רגע, תיקון זה אינו נושא לדאגה ברמת כלל האנושות.¹⁴³ החטא המעסיק אותנו הוא חטא האדם השני, קרי קין. הוא נושא דברי הנביאים. הם עוסקים בתיקון החטא נגד האדם. הם עוסקים בתיקון משוואת האחוה.

האדם נשאל שתי שאלות: מה ומי. הפסוק הקשור לשאלה הראשונה הוא "וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ",¹⁴⁴ והפסוק הקשור לשאלה השנייה הוא "וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מַאֲדְךָ".¹⁴⁵ השאלה הראשונה היא: מה מצפים ממני? והתשובה היא: שאכיר בכבוד הזולת. ואחרי שעניתי לשאלה זו - שאלת ה"מה", אני יכול לענות לשאלת ה"מי": מי ביקש ממני זאת? בוראי שברא את הזולת.

"וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" - מדוע? כי "אֲנִי ה'". אולם, אני יכול להבין מיהו ה' רק אחרי שהבנתי את החלק הראשון של הפסוק - "וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ". במילים אחרות, הקוהרנטיות של המסורת המשיחית היהודית מציבה את הבעיה המוסרית לפני הבעיה התיאולוגית.

תיקון חטא האדם השני

נושא המתח המשיחי היהודי, נושא תקוותנו המשיחית הוא התיקון של חטאו של קין. לכן עלינו להבין מה מהות חטא זה, מה כל כך חמור בחטא זה בעיני התורה, מדוע חטא זה צריך, חייב להיות החטא החמור ביותר בעינינו. והתשובה פשוטה: השמדת הזולת, מחיקתו. מכאן התהייה העצומה שלי: איך

התורה, שהיא רצון הבורא להתנהגות האדם. ההגשמה בפועל של המלכה זו מתרחשת עלידי דוד המלך בארץ ישראל. הוא ממליך את הקב"ה עלי אדמות. לכן מבחינת הכלל, התיקון של חטא האדם הראשון כבר הושלם עלידי דוד המלך. עד דוד המלך לא היה אף מלך שהמליך את הקב"ה על הארץ" (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 148).
 143 "המלכת הקב"ה על כל הארץ על ידי דוד מלך ישראל, מתוארת בלשון סידור התפילה כך: 'ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל, ויאמר דוד: ברוך אתה ה' אלקי ישראל אבינו, מעולם ועד עולם. לך ה' הגדולה, והגבורה, והתפארת, והנצח, וההוד, כי כל בשמים ובארץ, לך ה' הממלכה, והמתנשא לכל לראש. והעשר והכבוד מלפניך, ואתה מושל בכל, ובידך כח וגבורה ... אתה הוא ה' לבדך, אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם, הארץ וכל אשר עליה, הימים וכל אשר בהם, ואתה מחיה את כלם, וצבא השמים לך משתחוים ...'. הכרה שכל מה שקיים בשמים ושמי השמים, הם העולמות העליונים, ובארץ, הוא העולם הזה על כל אינסוף פרטיו ויצוריו נברא, נוצר ונובע ממקור אחד בלבד: זה של הבורא האחד, היחיד והמיוחד" (מתוך סוד העברי, חלק ב).

144 ויקרא יט יח.

145 דברים ו ה.

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

יכול להיות שאחרי מאות שנים של חינוך, כביכול, לערכי התורה, בעיקר בעולם המערבי לא מבינים זאת? מדוע ארבעים שנה אחרי השואה, יש עדיין בעולם רצח עם? לאן הלכו כל ההבטחות ששמענו, אנחנו הדור שחי את מאורעות השואה, בתום מלחמת העולם השנייה? היכן כל ההוגים שכתבו את מה שכתבו? מדוע אין להם השפעה מעשית על המתרחש? תשובתי היא שכל עוד קיימת הפרדה בין מוסר לפוליטיקה, אין תקווה אמיתית לתיקון המצב. הדיכטומיה הזו היא שורש הצרה הזו והיא ביסודה נוצרית-יוונית.¹⁴⁶ האדם המערבי התייאש לגמרי מהיכולת שלו לשנות מן היסוד את הדברים. מי כיום מדבר על פוליטיקה כענף של המוסר? הכול עניין של אינטרסים! וצריך באמת להבין את חומרת חטא זה: מהות חטא זה היא מרד כנגד עצם הנוכחות של האחר, התקוממות נגד קיומו של הזולת. הדאגה העיקרית של המשיחיות היהודית היא הציפיה לבן דוד, כלומר לבן האדם המסוגל להיות אחר: על האדם להוליד זהות אדמית המסוגלת להיות אחר. והתורה מספרת לנו שסוף סוף זה התחיל לקרות, זה התחיל לבצבץ בתוך החברה הישראלית, בנקודה אחת של האנושות, כפי שאני רגיל לומר, וחברה זו צריכה לשמש מין רחם להולדת אותו בן האדם המוזכר אצל הנביאים, וזאת כ"ש אחר".

צריך לשים לב למרכזיות מילה זו בסיפור המקראי: המילה אחר.¹⁴⁷ מחפשים מי מסוגל להיות אחר. להיות אחר, זה לא רק עניין ביולוגי: נולדתי מאותו אבא ומאותה אמא. המישור הביולוגי שייך לאדם הטבעי: שני ילדים שהם תאומים והם הורגים אחד את השני. להיות אחר בתורה, זה עניין מוסרי, זו בחירה מוסרית. הפסוק המרכזי להבין זאת הוא הפסוק: "וַיְהִי בַּיָּמִים הָהֵם

146 "החברות היוצאות מרומי, העולם המערבי בגדול, אימצו את התפיסה הרומית של החוק, של המשפט והיסוד הוא שהמוסר והלגאליות הם שני דברים נפרדים. המוסר והפוליטיקה הם שני דברים נפרדים. היסוד הוא הפתגם הידוע אצל מתי 'תנו לקיסר את אשר לקיסר ותנו לאלוקים את אשר לאלוקים'. החיים מצד אחד והדת מהצד השני. זה גם מגלה ייאוש מוחלט. הם התייאשו מהאפשרות של תיקון החברה על ידי המעשה האנושי" (מתוך הסמינר: האם המשיחיות היא סוג של אוטופיה?).

147 ראו פירוש אור החיים לבראשית, פרק ד, פסוק ב: "ותוסף וגו' את אחיו את הבל": טעם שהוצרך לומר את אחיו ללא צורך, גם האריך לומר פעמים תיבת את, יתבאר על דרך אומרם ז"ל (ב"ר פכ"ב) כי אחר שנצח הבל לקין והפילו ריחם עליו הבל וקם מעליו ואחר כך קם קין וגו' והרגו, והוא שרמז באומרו את אחיו פירוש כי נהג הוא עם קין במדת האחוה כנזכר, אבל קין נהג עמו בלא אחוה אלא כאדם אחר, והוא אומר את הבל בלא אחוה, ולזה הפסיק באת ב'. עוד רמז בב' אתין על דרך אומרם ז"ל (שם) כי ב' תאומות נולדו עם הבל לזה אמר ב' פעמים את, ובקין פעם אחת את כי לא נולדה אלא אחת".

וַיִּגְדֵּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אָחִיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרִי מִכָּה אִישׁ עִבְרִי מֵאֶחָיו.¹⁴⁸ ההכרעה של משה, הבחירה שלו היא בחירה מוסרית: הוא בחר, הוא החליט שהעברי הוא אחיו.

תכלית המאמץ ההיסטורי היא להוכיח שהאחר לא חייב להיות רוצח עבור רעהו, ולהיפך. זה מה שהתורה מלמדת אותנו, ובכך היא שוללת את התודעה הטרגית המאפיינת את החשיבה הטבעית, הגורסת למעשה שלאדם אין ברירה אלא להיות, בדומה לשאר הנבראים, איש הטבע, ומהו החוק בטבע? החזק שורד. בטבע אין מקום לאחוה. בטבע המוסר חייב להיות תועלתני, כוחני. בטבע השאלה היא "מה יוצא לי מזה?"¹⁴⁹

שאלה: האם ההסבר הזה של הרב לא מוריד מחומרת חטאו של אדם הראשון?

תשובה: אנחנו מחויבים לתורה ולכן חטאו של אדם הראשון הוא דבר חמור, אבל זה רק דבר חמור. זה לא אותו אסון שלמשל התיאולוגים הנוצרים מתארים - אסון כי צריך לכפר ואי אפשר, אסון כי אין בידי האדם היכולת לעשות זאת, וההשלכה של תפיסה זו היא שאנחנו, כולנו, נפולים ללא תקנה וצריך להמציא אסטרטגיה מגית שרק האל יכול להמציא כדי להתכפר. זה לא מה שהתורה מלמדת אותנו. התורה מתייחסת בחומרה לחטא זה, אבל למעשה היא מסבירה לנו איך אנחנו, בני האדם, יכולים לתקן והסוד הזה הוא "ואהבת לרעך כמוך". לאיזה חטא מתייחס פסוק זה? לחטאו של קין. ומה נאמר בסוף הפסוק הזה: "אני ה'". מאי משמע? אם אתם אוהבים אחד את השני, אז אני עבורכם באמת ה'. לכן הדגש הוא על מצוות בין האדם לחברו. תכליתן להביא אותנו למצב של שלום, שלום בין איש לאשתו, שלום בין בני אדם. לא במקרה נקרא הבן של דוד המלך שלמה - זו המהות של המשיחיות העברית. הוא צריך להכניס בתוך ההיסטוריה את המציאות של השלום בין האחים.

148 שמות ב יא.

"בשלב הראשון של חייו היה משה בעל זהות כפולה 'עברי בפנים ומצרי מבחוץ', והוא הכריע לטובת הזהות העברית שלו, כפי שהתורה מעידה עליו: 'וַיְהִי בַּיָּמִים הָהֵם וַיִּגְדֵּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אָחִיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרִי מִכָּה אִישׁ עִבְרִי מֵאֶחָיו' (שמות ב יא). המילה 'מֵאֶחָיו' מיותרת בסוף הפסוק אם אנחנו מניחים שמלכתחילה היה משה רואה עצמו כעברי. אולם לא כך הוא פשט הפסוק. הפסוק הזה בא לחשוף את הכרעתו ההיסטורית של משה לטובת אחיו העברים. עד אז הוא היה נתון לקונפליקט בין שתי זהויות" (מתוך שיעורי הרב על פרשת שמות).

149 ראו סוד מדרש התולדות, חלק ט, עמ' 316-320.

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

אפשר לומר שלמעשה אדם הראשון חזר בתשובה בדוד המלך.¹⁵⁰ זהו סוד המדרש האומר שכאשר הראה הקב"ה לאדם הראשון כל דור ודור, הוא ראה שיש מלך בישראל, שאין לו זמן לחיות בעולם, בארץ. אז הוא נתן לו שבעים שנה מחייו.¹⁵¹

זהו ההסבר של הפסוק בתהילים "רַבִּים אֲמָרִים לִנְפָשִׁי אֵין יְשׁוּעָתָה לוֹ בְּאַלְהִים סֵלָה".¹⁵² אויביי "הרבים" טוענים שאני דוד נכשלתי בתיקון הנפש שיש בי, והיא נפשו של האדם הראשון.¹⁵³ לכן הם טוענים שאין ישועתה לו,

150 ראו שער הגלגולים מאת רבי חיים ויטאל, הקדמה לו: "... דוד המלך ע"ה, שהוא גלגולו של אדה"ר".

151 ב"ר יד יב, מדרש תהילים (שומר טוב) כ"ה, זח"א נ"ה. בילקוט שמעוני על הפסוק "זה ספר תולדות אדם" (בראשית ה א) נאמר: "העביר [הקדוש ברוך הוא] לפניו [לפני אדם הראשון] כל הדורות. הראהו דוד, חייו חקוקין לו שלוש שעות. אמר לפניו: רבונו של עולם, לא תהא תקנה לזה? אמר: כך עלתה במחשבה לפני. אמר לו: כמה שני חיי? אמר לו: אלף שנים. אמר לו: יש מתנה ברקיע? אמר לו: הן. אמר לו: שבעים שנה משנותי יהיו למזל זה. מה עשה אדם, הביא את השטר וכתב עליו שטר מתנה. וחתם עליו הקב"ה, מטטרון ואדם. אמר אדם: רבש"ע, יפיות זו, מלכות וזמירות הללו, נתונות לו במתנה שבעים שנה, שיחיה ויהא מזמר לפניך. וזה שאומר הכתוב (תהילים מ ח): 'הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי'".

ראו גם זהר חלק א, קסח ע"א (פרשת וישלח): "רבי שמעון אמר: הא אתמר דוד מלכא עד לא הוה לא הוה ליה חיים כלל, בר דאדם קדמאא יהב ליה שבעין שנין מדיליה, וכך הוה קיומיה דדוד מלכא שבעין שנין הוה, וקיומא דאדם קדמאא אלף שנין חסר שבעין, אשתכחו בהני אלף שנין קדמאי אדם הראשון ודוד מלכא, פתח ואמר (תהילים כא ד) 'חיים שאל ממך נתת לו אורך ימים עולם ועד', חיים שאל ממך, דא דוד מלכא, דהא כד ברא קב"ה גנתא דעדן, אטיל ביה נשמתא דדוד מלכא, ואסתכל ביה, וחמי דלית ליה חיים מדיליה כלום, וקיימא קמיה כל יומא, כיון דברא אדם הראשון, אמר הא ודאי קיומיה, ומאדם קדמאא הוה שבעין שנין דאתקיים דוד מלכא בעלמא".

תהילים ג ג. 152

153 ראו שער הגלגולים מאת רבי חיים ויטאל, הקדמה ז: "... אמר הכותב, כך שמעתי דברים אלו מפי מורי ז"ל, ואיני זוכר הבנתם היטב, אבל נ"ל באורם, כי אפשר שהרע אשר אל הנפש והרוח, שניהם ילכו יחד בגוף האיש הזה מהם, אשר הרשיע מעשיו. הטוב אשר בנפש והרוח, ילכו בגוף האיש המטהר מעשיו כנז"ל. ובהו תבין מה היתה יראת דוד המלך ע"ה, באמרו רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים סלה. כי דבר זה מתמיה, שיאמרו גנות באיש הזה גדול כדוד המלך. ולהבין זה נדייק מש"ה, אין ישועתה לו, והל"ל אין ישועתה לה, ויחזור למלת נפשי הנזכרת בתחלה, אבל יובן עם הנזכר והוא זה, דע, כי דוד המלך ע"ה, היתה נפשו גבוהה עד מאד, אמנם ע"י חטאו של אדה"ר הקדום, מאז ירדה אל עמקי הקליפות בסטרא דנוקבא של הקליפה, וכאשר נולד דוד, היה פעם א' שיצא מן הקליפות, ולכן לא התחיל תקונו אלא מבחי' העשיה הנקראת נפש ובלבד לסבת היותו מגולגל ממדרגה השלישית כנז"ל. וז"ס הנזכר בסבא משפטים דף ק"ג ע"א, וגם בכמה מאמרים אחרים, כי דוד היה מסטרא דנוקבא ולא מדכורא, אלא בעולם המיתה הנקראת נוקבא, והבן זה".

ראו גם מאמרי הראי"ה, עמ' 38: "בנפש דוד אין אנו מוצאים חיים פרטיים מופרדים בפני

לאדם הראשון. אולם דוד הוא זה שלימד את עיקרון התשובה לרבים,¹⁵⁴ והוא זה שהמליך את הקב"ה עלי אדמות. לכן הוא תיקן את חטאו של האדם הראשון ברמת הכלל. הקב"ה הוא המלך.¹⁵⁵

מיהו האדם שצריך לחזור בתשובה? אדם הראשון בעצמו ונפשו חוזרת בזמנו של דוד המלך, בדוד המלך עצמו שהוא המלמד, כלשון הגמרא, את מעשה התשובה. דרכו אדם הראשון חזר בתשובה, אולם היו השלכות למעשהו. נותרו סיבוכים. אבל צריך לומר: רק סיבוכים. אנחנו לא נפולים ללא תקנה. יש לנו עוגן - התורה, ובתורה יש מצוות תשובה. ואם בתשובה עסקינן, החטא הראשון שצריך לכפר עליו הוא חטאו של קין והתיקון הוא ב"ואהבת לרעך כמוך". איך זה בא לידי ביטוי? בשלום, באחוה. השלום הוא הסיסמה של המשיחיות העברית, של נביאי ישראל. עלינו להחדיר אל ההיסטוריה, בזהותה העמוקה, את ממשות השלום בין האחים. ומי מתחיל לעשות זאת? דוד המלך שנותן את השם שלמה לבנו. בן דוד נקרא שלמה.¹⁵⁶

היסטוריית הבנייה האנתרופולוגית של הזהות האנושית

צריך כנראה לעמוד עוד יותר על נקודה זו: במה עוסקת בעיקר ההתגלות שזכינו לה, אנחנו העברים? וכתוצאה מכך, מהו המאפיין המרכזי של זהותנו, אנחנו היהודים כממשיכי דרכם של העברים? התשובה היא העיסוק בבנייה המוסרית ובתודעה המוסרית. אגיד את זה כך: הדבר העיקרי, המרכזי שהיה לבורא העולם לומר לאדם אחרי בריאתו, ובמהלך ההיסטוריה בעידן הנבואי,

עצמם. החוט הולך ונמשך כל כך יורנו להכיר בה רק המשך מרכזי מהחיים הכלליים, מאור אמת ליעקב ותפארת ישראל - 'שופריה דיעקב אבינו מעין שופריה דאדם הראשון...'.¹⁵⁴

154 עבודה זרה ד ע"ב.

155 ראו דברי הילקוט שמעוני - שמואל א, פרק ח, רמז ק, על הפסוק בשמואל א ח ז: ויאמר ה' אל שמואל שמע בקול העם לכל אשר יאמרו אליך כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלך עליהם: "בשלשה דברים עתידים למאוס, במלכות שמים ובמלכות בית דוד ובבנין בית המקדש. אימתי מאסו שלשתם בימי ירבעם, הדא הוא דכתיב (ש"ב, כ-א) 'ויען איש ישראל ויאמרו אין לנו חלק בדוד' - זו מלכות שמים, 'ולא נחלה בבן ישי' - זו מלכות בית דוד, 'איש לאהלו ישראל' - ולא לבית המקדש, אל תקרי לאהלו אלא לאלקיו".

156 "יש בנצרות סתירה פנימית: הם טוענים שצריך לחנך ל'ואהבת לרעך כמוך', אבל בפועל אנחנו רואים שהם עסוקים בתיקון חטאו של אדם הראשון, והלכה למעשה הם נותנים לחטא של קין להתפשט בחברה. זו חברה החיה על חרבה. למעשה הם עוד לפני המשיחיות של דוד" (מתוך שיעורי הרב על התולדות).

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

היה להסביר לו איך החוק המוסרי מתפקד, איך חוק זה מגדיר, במהותו ולמעשה, את כללי המשחק אם אפשר לומר זאת, של היסטוריית העולם. זו האינטונציה היסודית ביותר של הזהות העברית.

במילים אחרות, לפי התורה, לפי ההתגלות, הדת בה"א הידיעה היא הדת של החוק המוסרי. המאפיין של חכמת ישראל הוא העיסוק במוסריות, מוסריות הלכה למעשה, וזה שונה, וזה נוגד לפעמים את אשר מאפיין התרבות הכללית שהיא ביסודה יוונית-נוצרית, ולא יהודית-נוצרית כפי שרגילים לומר. ההבדל בין חכמת ישראל לתיאולוגיה הנוצרית - הייתי צריך לומר התהום, נובע מהעתקת מוקד הדגש במתח המשיחי. המתח המשיחי בנצרות עדיין מתמקד בשלב הראשון של ההיסטוריה, הקודם לדוד המלך, והוא עוסק בגאולת חטאו של האדם הראשון - מה שמכונה בתיאולוגיה הנוצרית "החטא הקדמון".¹⁵⁷ הייתי אומר שזה מונע מהם לעסוק באתגר העיקרי והוא המוסריות, תיקון החברה האנושית. למעשה הם התייאשו לגמרי מאפשרות זו. לכן הדגשתי, ושוב אני מדגיש שחטא זה כבר תוקן ברמת הכלל ותיקון זה בלתי הפיך. עם זאת כמובן, ברמה האישית, הכול עדיין פתוח ויכול להתחדש בכל עת.

אנחנו צריכים לשאול את עצמנו מדוע התורה מתחילה בסיפור של

157 "המושג 'חטא קדמון' אינו מושג יהודי אלא מושג נוצרי. על פי התאולוגיה הנוצרית חוטא האדם מטבעו, ולכן ירד האדם ממדרגתו באופן בלתי הפיך. דעת חכמי ישראל שונה לחלוטין. טבעו של האדם הוא להיות חופשי, ומשום כך נתון האדם לאפשרות של חטא. זה ההבדל בין המושג pécheur - חוטא בצרפתית, למושג peccable - להיות נתון לאפשרות של חטא" (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 287).
ראו "ביטול עיקרי דת הנוצרים" מאת רבי חסדאי קרשקש, אוצר ויכוחים - חלק ראשון: "... העיקר השמיני הוא החטא הקדמוני או החטא המקורי שחטא אדם הראשון באכלו מעץ הדעת. ונזכר ע"י פאול באגרתו, באמרו: החטא עלה בארץ עלידי אדם אחד והמות בא לרגלי החטא (אל הרומיים ה-יב) ... והנוצרים מתפלספים ואומרים מפני שאדם הראשון היה יציר כפיו של הקב"ה נולד מתחלה שלם במעשיו ובלתי מוכן לחטא וקבל חן וחסד מהאל, ואעפ"כ חטא, לכן גדול עונו מנשוא והוסר ממנו החן והחנינה מהאל, ועונו נפקד על כל יוצאי חלציו להיות נענשים במיתה גשמית וגם בעונש רוחני לשלול כל הנשמות של הבאים אחר אדם הראשון מחן וחסד גן עדן ולהניחם בגיהנם ... התשובה על זה העיקר היא: ... גם לא הנחיל החטא לזרעו אחריו, כי השי"ת הוא צדיק וישר ובעל חסד ולא יענוש לזולת החוטא. ונאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות רק איש בחטאו ימות, ואם ישוב מחטאו הרי הוא צדיק גמור ולא חל עליו חטא אדם לעתיד לבוא, זולת המיתה הגופנית שגרם אדם הראשון מצד הטבע. ובאמת היה חטא אדם הראשון שאכל מעץ הדעת קל מאד לעומת חטא הרציחה של קין שהרג את אחיו, ואיך נאמר לענוש את האדם ובניו אחריו שילכו לאבדון עולם בשביל נשיכת תפוח אחד, ולא נתלה עונש זה בקין הרוצח נפש?".

הבנייה האנתרופולוגית של זהות האדם, וזאת עד לשלב שבו מתחילה לבצבץ מדרגה מסוימת של בשלות מוסרית באנושות, וזה קורה דווקא בחברה הישראלית, עד כדי כך שניתן לחשוב שמה שנקרא התודעה המוסרית היא עובדה גמורה בישראל.

אנחנו צריכים לקשור נקודה זו עם שאלה כללית, כפי שרגילים להעמיד אותה בהיסטוריית הפילוסופיה או היסטוריית התיאולוגיה: האם מה שאנחנו רגילים לכנות בשם התודעה המוסרית, כלומר היכולת הייחודית של האדם לשפוט את מעשיו לפי ערכים מסוימים, להעריך את התנהגותו לפי המוחלטים, בהתאם לקריטריונים הנגזרים מהערכים המוסריים, האם תודעה מוסרית זו היא דבר שנרכש או דבר מולד? מה שעולה מהתורה עצמה הוא שהתודעה המוסרית כפונקציה היא דבר מולד, אולם כידיעה, היא נרכשת. שני הדברים נכונים בריזמנית.¹⁵⁸

158 "שאלה: הרב אמר שהדת באה להציל את המוסר, האם זה אומר שניתן היה לכאורה לדלג על הדת?"

תשובה: צריך לזכור תמיד שיש שלושה ממדים: המוסר, הדת והרוחניות כלומר הזהות המשיחית. תכלית הדת היא השגת הקדושה. אולם כאשר המוסר לא מצליח להשתרש בחברה, הדת יכולה לעזור.

שאלה: דרך החינוך?

תשובה: זה נכון לגבי כל ממד. מה שאני מדגיש הוא שבעיקרון, התורה לא צריכה לעסוק כלל בבעיה המוסרית. תכליתה היא השגת הקדושה. אולם היא מקנה לאיש אשר השיג את הקדושה את הכלים הדרושים לו כדי לשמש גם כמורה הדרך בדרך למוסריות עבור אלה אשר עדיין נתונים לבעיה זו.

שאלה: הרב אמר שהתודעה המוסרית היא בריזמנית דבר מולד ונקנה. מה תפקיד החינוך כאן?

תשובה: אדם בריא מבחינה אנתרופולוגית, טבעית לא נולד עם ערכים מוסריים. הוא נולד עם תודעה מוסרית תמימה. צריך לקנות את הערכים. מה שניתן בלידה הוא הנטייה למוסריות. אפשר לומר שאנחנו נולדים חולים מבחינה אנתרופולוגית. מדוע? משום שאנחנו באים בסוף היסטוריה ארוכה, מלאה בפסולת. ברמת הכלל יש התקדמות, אולם מבחינת הפרט הכל אפשרי.

שאלה: מה תפקיד התורה לגבי הממד הרוחני?

תשובה: צריך לראות את הדברים כך: יש שלב ראשון, קניית המוסריות, שלב שני, קניית הקדושה ושלב שלישי, הממד המשיחי שקראתי לו הממד הרוחני - החיים הרוחניים. אם אני נמצא בשלב השני, אני יכול לעזור למי שנמצא עדיין בשלב הראשון. כל הממדים האלה הם בתורה. אולם אם אני רואה בתורה רק את השלב השני, איך אוכל להשתמש בה בשלב השלישי? לכן, יש כאן לא רק בעיה של טרמינולוגיה. יש כאן בעיה של הבנת מהות התורה. היא באה להקנות לנו כבני האדם את האותנטיות הזהותית שלנו. לכן אפשר לומר שיש שלבים, מדרגות: פתרון הבעיה המוסרית, קניית הקדושה, גילוי תוקף זהותנו המלאה. הסדר מהותי וצריך להודות על האמת ולומר שכיום הכל מבלבל: יש 'דתיים' שאין להם שמץ של דרך ארץ. איך זה ייתכן? זה אומר שזה לא אותנטי עדיין.

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

מה שמאפיין את האדם, מה שמבדיל בינו ובין שאר הברואים הוא התודעה המוסרית, ומרגע שתודעה מוסרית זו הופיעה באדם, אפשר לומר שפונקציה זו של שיפוט הערכים היא טבעית לו. טבעית לו כפונקציה, אולם עליו, על כל אדם, מוטלת החובה ללמוד מהי הלכה למעשה, איך מתנהגים לפיה הלכה למעשה, וגם אם אמירה זו שנויה במחלוקת על פי שיטות תיאולוגיות או פילוסופיות מסוימות, אנחנו יכולים לקבוע אותה כנתון ראשון לפי ההיגיון הפנימי העקבי של הסיפור המקראי.

רבים רואים בנאמר בפסוק ז שבפרק ג בחומש בראשית "וַתִּפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵרְמָם הֵם וַיִּתְּפְרוּ עָלֶיהָ תֹאנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת", את המצב הראשון שבו האדם גילה את המוסר: "וידעו כי עירומים הם". אולם חז"ל כבר שאלו שאלה פשוטה: "וכי סומים היו?"¹⁵⁹ וגם רש"י תמה על כך והסביר: "אף הסומא יודע כשהוא ערום!". לכן מה משמעות הנאמר בפסוק? צריך להבין שכאשר התורה מדברת, היא מדברת בלשון הקודש, ומשמעות אמירתה במישור המוסרי: הם היו משוללים כל זכות, כלומר בשלב זה של ההיסטוריה שלה, הזהות האנושית עדיין במדרגתה הטבעית. ואנחנו מבינים, אנחנו לומדים מפסוק זה שתכלית ההיסטוריה, תכלית המשך היא תכלית מוסרית: על האדם להלביש את עצמו, כלומר עליו לקנות את היש שלו, היש האמיתי שלו, שאינו היש הטבעי.¹⁶⁰ האדם נתון למאמץ, הוא נתון להיסטוריה שתכליתה קניית היש. עליו לעבור מהמצב של יש טבעי למצב שבו הוא קנה בעמלו, דרך מעשיו, את היש האמיתי שלו.

אנחנו מגלים כאן קטגוריה מהותית ביותר: בלשון הקודש משתמשים

מה ביקש הקב"ה מאנוש, האיש שכביכול כבר השיג את הקדושה? לעזור לאלה שעדיין נמצאים בשלב הראשון לפתור את הבעיה שלהם, קרי הבעיה המוסרית. ומה התברר? הוא לא הצליח. לכן, מה זה אומר עליו? (מתוך שיעורי הרב על התולדות).

159 ב"ר יט ו.

160 "אם בורא העולם מתגלה ומדבר אל הבריא, אין זה כדי לספר לה סודות דתיים, אלא כדי לגלות את החוק המוסרי, כלומר את כללי המשחק של ההיסטוריה. החוק המוסרי הזה, כדי שיתקבל, מחייב הקדמה: הסבר של ההיסטוריה ושל זהותו של מי שלו עתיד החוק הזה להינתן. אם הבורא מתגלה, אין זה כדי לייסד דת, אלא כדי לגלות את התורה, כלומר את החוק המוסרי בתכלית. מה שמפריע לנו בסיפור האוונגליון הוא שמדובר על אל מייסד דת. זה לא רציני. האל של התנ"ך הוא הבורא של העולם. זה משהו אחר לגמרי" (מתוך שיעור הרב - הקשר בין ההיסטוריה האנושית ובין האסונות). "בורא העולם לא רצה לברוא בית כנסת ולשים מסביב גן. הוא רצה לברוא עולם והוא מצפה שבתוך העולם יהיה גם בית מקדש, כלומר מקום שבו הוא יוכל לפגוש את האדם והאדם יוכל לפגוש אותו, בלי שעצם מפגש זה יצור סכנה כלשהי לאחד מהצדדים" (מתוך שיעורי הרב על התולדות).

באותו שורש כדי לדבר על הכפרה - כפרת העוון, ועל הפעולה המאפשרת לכסות משהו: לכפר. העירום אינו הסימן לאי־מוסריות. הוא הסימן לחוסר זכות. עלינו להתרגל ללשון הקודש. היא שפת הנבואה, היא גילוי רצון הבורא. היא אינה עוסקת בדברים טבעיים: אם אין לי בגדים, פשיטא שאני ערום! לא צריך תורה כדי לדעת זאת. ואנחנו נראה מיד שאכן כך הבינו חז"ל את הדברים, דרך המדרש המובא על־ידי רש"י, מדרש שמדבר על המצוות:

"וידעו כי עירומים הם": אף הסומא יודע כשהוא ערום! אלא מהו וידעו כי עירומים הם? מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה.

בראשית רבה, פרשה יט ו

חז"ל עוסקים במישור המוסרי של הדברים: עד כה אדם וחיה נצטוו בדבר אחד והוא לקבל על עצמם את סולם הערכים שבוראם הציע להם, והם העדיפו את סולם הערכים שלהם. הם העדיפו לקבוע בעצמם מהם הערכים המחייבים אותם. במילים אחרות, ובשפה פילוסופית יותר, הם ביקשו להחליף את הטרנסצנדנטי באימנטי. במקום הקריטריונים המוחלטים והאמיתיים של המוסר, במקום הקריטריונים הטרנסצנדנטיים, האדם בחר להמציא את הקריטריונים שלו ובכך פתח את העידן של ההומניזם.¹⁶¹ זה מה שרב מלמד אותנו בגמרא:

ואמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון מין היה שנאמר 'זיקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה? אן [=לאן] נטה לבך?

סנהדרין לח ע"ב

161 "ההומניזם מוגדר כגישה מסוימת של התודעה האנושית, אשר מנסת לעצמה לא רק את ההגדרות של הערכים באופן כללי, כי אם בעיקר את העקרונות המסבירים את מהלך ההיסטוריה. הומניזם העקבי עם עצמו הוא, מעצם הגדרתו, אתאיסטי. נדמה כי מה שניתן לכוונת באופן פרדוקסלי למדי 'המסורת ההומניסטית' מבוסס על הרעיון שהאדם הוא אדון לגורלו, וכי באמצעות תהליך רפלקטיבי או, לפחות, תנועה רפלקטיבית כפי שמכנים זאת הפילוסופים, הוא מנסה לשפוך אור על משמעות ההיסטוריה שלו. דרך הבנת ההיסטוריה הקולקטיבית, הוא מבקש להאיר גם את גורלו האישי - הווה אומר שהאדם מנסה לעצמו את אמות המידה של האמת. לעומת זאת, במסגרת מחשבה מסורתית, יש זיכרונות שעלינו קודם כל להעלות ולזכור, אך גם להבין. אלה הם זיכרונות מאירועים המסייעים להבהיר בסופו של דבר את גורלה של האנושות בתוך מהלך ההיסטוריה" (מתוך סמינר הרב על הומניזם ומסורת).

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

ברגע שאדם הראשון החליט שהוא מקור הערכים, שהוא קובע את סולם הערכים המחייב אותו, הוא הופך למין, הוא הופך לפילוסוף, הוא ערום. מדוע? כי הוא מחשיב את עצמו כיש שכבר קיים. לכן לפי תפיסתו הוא אינו נתון לשום מאמץ: הוא קיים. אם כן, מה משמעות המשך עבורו? אין לו שום משמעות. לכן הוא משועמם. להיות משועמם בלשון הקודש, זה להיות ערום, זה להכיר את עצמי כקיים. אני לא צריך לקנות את היש שלי.

הפילוסופים הגדולים הם בעלי תודעה טרגית. קחו כדוגמה את ניטשה: אני קיים ואני משועמם, כלומר אני יודע מה תכלית היש שלי. ליהנות? אחרי זמן מה, גם זה משעמם. אם כבר, צריך לומר שהגישה הסטואית היא האצילית ביותר בהתמודדות זו - אם כבר, עדיף להתאבד. השורש של תודעה זו הוא בהבנה, בהכרה שהאדם הוא כבר יש קיים. יתרה מזו, הוא עצמו הישות; לא משום שיש לו בורא שהעניק לו את היש שלו, אלא מפני שהוא עצמו היש. ומאותו רגע, שאלת המשך הופכת לחידה עבורו: למה נועד משך זה? אז כל אחד מחפש לעצמו איזו הנאה רגעית היכולה לזמן מה לספק לו תחושה מסוימת של סיפוק. הפילוסוף מוצא סיפוק זה בחיפושיו אחרי "האמת", או בהתבוננות בערכים, בהגדרת המעשה הטוב. אבל אם הטוב הוא בסך הכול מה שאני אומר שהוא הטוב, היכן האתגר? היכן המשמעות? המשמעות היא בסך הכול מה שאני האדם יכול לגלות, ומה אני יכול לגלות? רק דבר ששייך לממד האימננטי של העולם. לא כך תפסה התודעה העברית את הדברים: היא העדיפה מוסר טרנסצנדנטי על פני מוסר אימננטי. יש לאל הבורא, הטרנסצנדנטי מה לומר לי והוא עושה זאת. הוא מתגלה. הוא מדבר אלי.

אוסף עוד דיוק על דברי המדרש: "מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה". הגילוי של האדם שהוא ערום הביא אותו לשינוי מוחלט בעמדתו. לכן הגמרא במסכת עירובין אומרת שהוא היה חסיד.¹⁶² מתי נהיה חסיד? אחרי החטא, אחרי שהבין ששורש הערכים הוא הצניעות, הבושה. ושוב אנחנו מגלים את העיקרון שהזכרתי מספר פעמים במהלך השיעור הזה: כאשר התורה נראית כמדברת על דברים "חומריים", "גופניים", לאמיתו של דבר היא מדברת במישור המוסרי. הצניעות היא בראש ובראשונה מידה מוסרית והיא נוגעת להתנהלות המוסרית - מה שנקרא אצל רבותינו יראת חטא ויראת שמים.

מהי יראת שמים?

צריך להבין איך חז"ל, על פי המסורת שהם קיבלו, מסרו לנו את משמעות הנאמר בתורה. חז"ל עוסקים בשני דברים עיקריים: הבנת מחשבת הבורא, לפיה, מהו היעד שהאדם צריך להגיע אליו. זה נושא איחוד המידות, וכדי להגיע ליעד הזה, על האדם, קודם כל, לגלות את הערכים - לגלות את הערכים במקור האלוקי שלהם, ההטרונומי שלהם. והנושא השני הוא הבנת המהלך ההיסטורי, את משמעותו - מה שנקרא בתרבות הכללית, ההיסטוריוסופיה.¹⁶³ אם מבינים שאלה היסודות להבנת דבריהם של חז"ל, מבינים איך ללמוד מקרא. מי שמדריך אותנו בקריאה זו, הוא המהר"ל.¹⁶⁴ במשך מאות שנים, כמעט ולא למדו את דבריו. הוא הקדים את זמנו. מדוע? משום שהוא לימד אותנו את המשמעות המוסרית של ההיסטוריה.

כדי לרדת לעומק הבנת דבריו, עלינו להבין את משמעות מילות המקרא, המקרא כדבר הנבואה. התייחסתי בשיעור זה למספר מילים: אח, עירום וצניעות, למשל. אל לנו לחשוב שכאשר התורה משתמשת במילים אלה, היא באה לציין דברים מובנים מאליהם. לבד אני יודע שהבל הוא האח של קין. לבד אני יודע שאם אין עלי בגדים, אני ערום. לבד אני יודע שלהיות ערום, זה לא צנוע. גם הסומא יודע זאת! לכן, עלינו להתרגל לכך שכאשר התורה אומרת שהם היו ערומים, הכוונה - המשמעות היא שהם היו משוללי כל זכות. וזה לא דרש. זה הפשט.

הזהות האנושית, ברמת הווייתה כיש טבעי, היא מטבעה עירומה, חשופה, וכל תכליתה של ההיסטוריה המוסרית היא להלביש אותה, להעניק לה כיסוי ולבוש. זו קטגוריה מהותית ביותר של לשון הקודש: כדי לבטא את הערך המוסרי המהותי של הכפרה, אומרים "לכפר", כלומר להלביש. העירום אינו נתפס כחוסר מוסריות, אלא כהיעדר מעלה. "מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה". האדם העדיף את הקריטריונים שלו. הוא העדיף מוסר אימננטי על פני מוסר טרנסצנדנטי. הוא העדיף להגדיר בעצמו מהו הטוב,

163 המילה היסטוריוסופיה מופיעה לראשונה ב-1838 בספרו של אוגוסט צ'ייקובסקי "Prolegomena zur Historiosophie" המתמודד עם שיטתו ההיסטורית של הגל.

בתרבות הפילוסופית מילה זו מציינת את פילוסופיית ההיסטוריה.

164 "נוצר קשר בל יינתק בין מה שלמדתי בצעירותי ובין השיטה של מר גורדין. הוא המציא מילה: ההיסטוריוסופיה - משמעות ההיסטוריה. למדתי אצלו איך הכול מתקשר: תורת המהר"ל ותורת השל"ה. דבריהם הפכו ל'משל ונמשל' בלבוש עכשווי, פילוסופי מערבי. זה היה חידוש גמור עבורי" (מתוך דברי הוקרה ליעקב גורדין).

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

מהו המעשה הטוב. ובסופו של דבר זה הביא אותו לשעמום ולתודעה טרגית מכיוון שהעולם משולל כל משמעות. אין תכלית.

אנחנו צריכים לדעת ולהבין שהערכים פגיעים והערך הראשון הפגיע, לפי המסופר בתורה, הוא הצניעות. הצניעות היא תחילת גילוי התודעה המוסרית. היא המפתח לקניית שאר הערכים. במובן זה הצניעות נקראת יראת שמים. להיות מוסרי זה קודם כל להיות ירא לפגוע בערכים.

יש בגמרא מימרא בשם רב: "שם בן ארבעים ושתים אותיות אין מוסרין אותו אלא למי שצנוע ועניו".¹⁶⁵ מסירת החכמה קשורה לצניעות, לענווה.¹⁶⁶ אם האדם לא צנוע, אותה חכמה בסכנה אצלו, במיוחד אם אותו אדם הוא באמת חכם. צריך מאוד להיזהר מאנשים כאלה. צריך לדעת שבלי צניעות, בלי ענווה, חכמתם יכולה להוביל לפשעים החמורים ביותר. המוסר הוא חכמה וצריך לקנות חכמה זו. התורה מספרת לנו אצל מי חכמה זו נשמרה קודם כל כדרכא דארעא. מעל רובד זה האבות התחילו לגלות את דרכה של תורה, את הדרך ארץ המיוחדת המאפיינת את הזהות העברית. כל זה קדם למתן התורה. נדרש לזה מאמץ של אלפי שנים.

ההיסטוריה כתולדות

לסיום, נעבור כעת לבירור הקשר בין סיפור התולדות, שמאפיין את חלקה הראשון של התורה, ובין המוסר, התודעה המוסרית, הערכים, שהזכרתי כעת. כאשר אנחנו מתחילים ללמוד את המקרא כמקרא, אנחנו פוגשים מושג שמתברר חיש מהר כמושג העיקרי בניסיונו להבין את הדרך שבה התורה תופסת את מה שקרוי היום "ההיסטוריה". המושג הזה הוא מושג התולדות. התורה משתמשת במילה זו כדי לומר את ההיסטוריה ועלינו לברר קודם כל מה ההבדל, אם יש, בין מושג זה "תולדות" ובין המושג היווני "היסטוריה". משמעות המילה "ההיסטוריה" ביוונית היא חקירה. כך קרא הרודוטוס

165 קידושין עא ע"א.

166 "הענווה מתחילה עם ההכרה שאני בריה. אני מכיר את עצמי כבריה של הבורא. הוא נותן לי את היש שלי ואני מכיר בעובדה זו, גם אם אני חופשי שלא לעשות זאת. והכרה זו אינה באה מהחכמה שלי. לכן אין כל משמעות לכל ההוכחות לקיימות האל. זה לא עובר דרך השכל. זה עובר דרך קיומית. זה מה שהמדרש מלמד אותנו על אודות אברהם אבינו" (מתוך שיעורי הרב על אברהם אבינו).

לספר על אודות המלחמות בין יוון לפרס: היסטוריה - ¹⁶⁷Istoria הוא גזר מילה זו מהמילה *ἵστωρ* שמשמעותה היא לדעת. מה יש לדעת? בעיקר המאורעות והרצף הכרונולוגי בין מאורעות אלו. המאורעות, "הקורות" בעברית, הדברים שקרו. לא כך תופסת התודעה העברית את ההיסטוריה. היא תולדות, כלומר היא ההיסטוריה של הזהות האנושית דרך המוטציות, השינויים שזהות זו עוברת במשך, דרך תולדותיה. התורה מספרת מאורעות מסוימים במידה ויש במאורעות אלו תרומה לשינוי הזה. ההיסטוריה היא היסטוריית האדם ולא היסטוריית הקורות שלו ואשר נוגעות לו.

החוט המקשר בין שלבי ההיסטוריה חושף לפנינו הקוראים את המקרא, את המוטציות של הזהות האנושית, החל מאדם הראשון, דרך תולדותיו, עד שהאנושות היוצאת ממנו מצליחה להוליד את "בן האדם", שהוא הוא התואם את מחשבת הבורא עבור ברייתו, בשלב זה של מימוש מחשבת הבריאה בכללותה.

כאשר אנחנו קוראים פרשת בראשית ופרשת נח, אנחנו פוגשים לא מעט פעמים את הביטוי "פלוגי הוליד פלוגי".¹⁶⁸ עלינו לשאול את עצמנו האם כוונת המקרא לתת לנו מידע שספק אם כיום הוא בעל משמעות עבורנו. לפלוגי נולד ילד. מזל טוב! האם זה עניינה של התורה כגילוי הרצון האלוקי, למסור לנו מידעים אלה? ומה אכפת לי אם קראו לרך הנולד פלוגי או אלמוני? לכן, אם התורה אכן מוסרת "מידעים" אלה במהלך פרקים שלמים, עלינו לשאול מה תכלית מסירה זו, ואני מיד מוסיף מה תכלית גילויים אלה? התשובה לשאלה זו, למה זהו זה מהותית ביותר: התורה מגלה לנו - לנו כלומר אנחנו החיים כיום, איך, דור אחרי דור, האנושות מתקדמת או לא לקראת הולדת בן האדם, שהוא הוא תכלית הבריאה. אני רגיל לומר שאנחנו חיים מין "פרהיסטוריה", המתחילה עם אדם הראשון והאמורה להסתיים עם לידתו, עם הופעתו של הבן אדם המוזכר בנביאים - אז תתחיל היסטוריית אותו בן אדם.

יתרה מזו, "פלוגי הוליד פלוגי", ויש לפלוגי החדש שם שהוא שונה משם אביו. מה משמעות שם חדש זה? שם חדש זה מציין את הזהות האנושית הממשית בדור מסוים, אשר משתנה מתחילתה, עד אשר תופיע הזהות

167 הרודוטוס שחי במאה החמישית לפני הספירה בעיר בודרום שבטורקיה היום, נחשב לאבי ההיסטוריה. הוא תיאר בספרו "היסטוריות" את הפלישה הפרסית ליוון.

168 ראו דברי הרמב"ם על המשנה בפרקי אבות, פרק ה, משנה ב "עשרה דורות מאדם ועד נח וכו'": "אלו הדורות הם דברי התורה, פלוגי הוליד פלוגי על הסדר".

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

המשיחית האנושית האמיתית. המקרא אינו עוסק בגנאלוגיה, הוא אינו עוסק גם בביוגרפיה. הוא עוסק במהות היש המיוחד הזה הנקרא האדם, בזהותו האנתרופולוגית, והיש הזה מוליד יש שהוא שונה במהותו מהיש שלו: האב מוליד את הבן. מעבר לעובדה הביוגרפית, עלינו לשאול את עצמנו האם בהולדה זו מופיע פרי חדש או לא. למה הכוונה? נאמר לאדם הראשון "פְּרוּ וּרְבוּ"¹⁶⁹ ויש באמירה זו שני שלבים: השלב הראשון 'פְּרוּ' - המצאת פרי חדש, מה שקראתי "מוטציה זהותית", והשלב השני 'רְבוּ' - שלב הריבוי של הפרי החדש. המצאת פרי חדש, כלומר התקדמות בתהליך התולדות המתבטאת במוטציה זהותית חיובית המקדמת את מימוש מחשבת הבורא, המקדמת אותנו לקראת הופעתו של בן האדם.¹⁷⁰ האב מוליד את הבן: "האב" הוא האנושות כולה, היא בהריון והיא מצפה להולדת "הבן", הוא האדם התואם את הצלם האלוני.

אמנם למדנו כבר בעבר את המושג הזה "צלם אלוני", אולם כדאי לחזור ולהסביר שוב את משמעותו: משמעות ביטוי זה היא התבנית, הדגם של האדם אצל בורא העולם כאשר הוא מחליט לברוא אותו - איך צריך להיראות אותו אדם. האדם איננו הצלם של ה' ית'. חלילה וחס לומר או לחשוב דברים כאלה. הוא נברא בהתאם למחשבת הבורא עבורו, האדם. מחשבה זו נקראת בפסוק כז בפרק הראשון של חומש בראשית, "צלם אלוני". וכך עולה בפשטות ובבירור מדברי רש"י כאשר הוא מסביר ביטוי זה כ"דפוס". "בדפוס העשוי לו". המילה "צלם" מתארת את האדם האמיתי, "המשיח", ה"בן אדם" בלשון הנביאים. המילה המתארת את האדם המציאותי היא מילה אחרת, המילה "דמות". משמעות המילה דמות היא משהו שדומה, דומה למה שהוא אמור להיות, דומה למה שהוא כבר במחשבת הבריאה. אם כן, אנחנו מגיעים כאן להבנה מהותית ביותר - הבנה ייחודית לתורה, והיא שתכלית ההיסטוריה, תכלית התולדות היא שהאדם המציאותי, הנמצא בעולם העשיה, בעולם ההיסטורי, בעולם הזה שהוא העולם של היום השביעי של ימי המעשה, יהיה בסוף התהליך ההיסטורי של ימי העולם הזה, תואם את האדם הנמצא כבר במחשבת הבריאה, בעולם הבריאה - אותו אדם שהוא כבר בצלם. על האדם לעבור מספר מוטציות זהותיות המעבירות אותו ממצב של "דמות" למצב של "צלם". בזה עוסקת התורה בחלקה הראשון.

169 בראשית א כח.

170 "כאשר אין 'פרי' ויש רק ריבוי, הופך המצב להיות קטסטרופלי - פיצוץ אוכלוסין ובעיות קשות של חלוקת אוכל" (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 307).

בהקשר זה, כדאי לעיין שוב בפסוק א של פרק ה בחומש בראשית:

זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם – בְּדִמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ.

בראשית ה א

הפסוק הזה מדבר על שני דברים: הוא מדבר על עולם הבריאה והוא מדבר על עולם העשייה. בעולם העשייה, האדם נעשה בדמות, בדמות בלבד, וזאת בכוונה תחילה, משום שמבחינת הבורא, הוא נתון לפרויקט שתכליתו להתעלות ממדרגת הדמות למדרגת הצלם, או במילים אחרות, להיות, מבחינה זהותית, מי שהוא יכול להיות, אם רק ירצה בכך.¹⁷¹

בשפה פילוסופית יותר, אומרים שהאדם אינו כבר "יש קיים" אלא "יש שנמצא". הוא בדמות, הוא נמצא והוא אמור להיות בדרך לקנות את הקיימות שלו, להיות בצלם. הוא יש מתהווה. יש באמירה זו הבדל עצום בין החשיבה המסורתית העברית לבין החשיבה הפילוסופית הקלסית הרואה באדם יש שכבר קיים. כולנו מכירים את הפתגם של רנה דקארט "אני חושב משמע אני קיים - cogito ergo sum".¹⁷² אני דן כעת בשאלה למה התכוון דקארט כאשר כתב את מה שכתב.¹⁷³ פתגם זה נתפס כבא לקבוע עובדה יסודית, שהפכה

171 "וזה הסביר לי אבי ז"ל כוונת הביטוי 'נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמּוֹתֵנוּ' בפסוק כו, בפרק א. רבים קוראים את הפסוק כאילו כתוב בצלמנו בדמותנו, אבל אין זה כך. הביטוי המורכב הזה 'בצלמנו כדמותנו' בא לבטא את החלופות העומדות לפני האדם. הקב"ה מדבר עם האדם ואומר לו, מציע לו: אתה ואני נעשה אותך, ולכן קיים, נועד המַשְׁךְ, והבחירה בידיך: לאיזה סוג אדם אתה רוצה להידמות: לאדם טבעי בלבד, כלומר להסתפק בלהיות "בדמות" בלבד, או לצלם שלך, כלומר לאדם המרים את הראש והרוצה להידמות לעליונים, להיות אדם שלא מסתפק במצבו הטבעי, שלא מסתפק במצבו הנוכחי של העולם? זהו האתגר ששם הבורא לפני האדם וזהו מקור חופש הבחירה של האדם" (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ט, עמ' 169).

172 רנה דקארט (1596-1650), פילוסוף ומתמטיקאי צרפתי, נחשב לאבי הפילוסופיה המודרנית ולאחד ההוגים החשובים והמשפיעים בהיסטוריה המערבית. הביטוי מופיע בצרפתית בספרו "Le Discours de la Méthode" (מאמר על המתודה) משנת 1637 והוא תורגם ללטינית. בספרו "Méditations Métaphysiques" משנת 1641 משתמש דקארט בביטוי ego sum, ego existo.

173 "הזכרתי קודם לכן את העובדה שההנחה הכללית של הפילוסופיות בנושא זה היא שהמחשבה איננה יכולה לקבל את עצם רעיון הבריאה. אקח כדוגמה מועדפת את דקארט. דקארט קבע בקוגיטו שלו את העובדה שהמחשבה חורגת מסדר העולם, ולכן היא יכולה לחשוב את סדר העולם ולדבר עליו דברי אמת משום שזה נובע מהתנסות בספק. ניתן להטיל ספק בכל דבר, פרט לעובדה שחושבים, שכן כדי להטיל ספק יש לחשוב. מכאן, שיש דבר אחד בלבד שלדעת דקארט אין עליו עוררין: עצם פעולת החשיבה, המחשבה בתור מהות - בלשונו. המודרניים היו אומרים: בתור פונקציה. בלשון

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

ליסוד הפילוסופיה הקלסית: האדם הוא יש שכבר קיים. תפיסה זו מנוגדת לחלוטין לתפיסת התורה הרואה באדם יש שמתהווה במהלך הזמן, במהלך הדורות.¹⁷⁴ תכלית הסיפור המקראי, מתחילת חומש בראשית עד סופו, להראות לנו איך זה קורה והיכן זה קורה, באיזו נקודה של האנושות זה אכן קורה.

הבדל תהומי נוסף בין החשיבה המסורתית שלנו לבין החשיבה הפילוסופית הוא שהחשיבה הפילוסופית מרגישה בנוח כאשר היא מתייחסת לכל מה שקשור לנפש, לפרסונה ולכל מה שעובר עליה כאל מאורעות בלתי פרסונליים, כאל ביטוי של תפקוד של סטרוקטורות בלתי פרסונליות הקשורות לתופעה.¹⁷⁵ החשיבה המסורתית היהודית מנסה לחשוף את המשמעות של המאורעות מבחינת "תולדות" עבור הפרסונה עצמה. במרכז גישה זו, ההבנה שהאדם נברא כאב של בן האדם. ההיסטוריה אינה ההיסטוריה של היש שכבר קיים, אלא היא ההיסטוריה הקודמת ליש, של

ההרצאה שלי, פירוש הדבר הוא שהמחשבה מצויה מחוץ לעולם שהיא מהרהרת בו, היא קודמת לו ונבדלת ממנו. בשום אופן המחשבה לא תקבל את עצמה כברואה. גם אם הייתה מקבלת שהעולם נברא, זה לא היה אלא אופן דיבור. אבל היא עצמה, מכל מקום, איננה נבראת. זהו המרחב האינטלקטואלי והרוחני שבו מצוי האדם שמחוץ לישראל וזאת בטבעו.

ומכאן, שכאשר זהותו של ישראל פורצת אל תוך ההיסטוריה ומתחילה באמירה: 'בראשית העולם נברא', זוהי התפרצות ייחודית של דבר-מה שמגיע ממקום אחר. ואז עומדות לפנינו שתי אפשרויות: או שהעברי המדבר כך אינו יודע על מה הוא מדבר, ואינו מבין את פשר דבריו - במקרה כזה מדובר בשירה, ואין כאן עילה להקים מוסדות ללימוד המחשבה היהודית, וכל העניין יידחה למחוזות הפולקלור; או שהוא אכן יודע על מה הוא מדבר - ואם כך, הרי שזו אמירה ייחודית לו, שאין לה עוד שום שייכות עם המחשבה האנושית הכללית" (מתוך השיעור מבוא למחשבת ישראל - בריאה, התגלות וגאולה).

174 להרחבת הנושא, ראו, בין היתר, סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 142.

175 הרב הרבה להתייחס לסטרוקטורליזם שבשנות השישים של המאה העשרים שלט בכיפה. הוא ראה בשיטה זו את השיטה המסוכנת ביותר משום שהיא הופכת את הנפש לאובייקט ושוללת את חופש הבחירה שלה. וכך אמר, בין היתר: "הסטרוקטורליזם פותח כשיטה להבנת החברה והתרבות האנושית, על סמך ההנחה שתופעות שונות נובעות מאותו מבנה (structure) שלם ושניתן לפענח את הדקדוק הפנימי של החברה האנושית, של השפה, וגם של השכל. גישה זו היא אולי הגישה המסוכנת ביותר, הרבה יותר מן הגישות האתאיסטיות. יש הבדל עצום בין האמירה 'האדם הנו בעל שכל' לאמירה 'האדם הוא השכל'. האמירה האחרונה הופכת את האדם לאובייקט, והיא פותחת פתח לכל ההתנהגויות הלא מוסריות. הקביעה שהאדם הוא חי מדבר שוללת לחלוטין גישה זו, והיא מבקשת לשים דגש על מישור היחסים בין האדם לאחר שלו, אם האחר הוא הבורא אם האחר הוא זולתו. קביעה זו מחזירה לאדם את כבודו. הוא מישוה" (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 367).

היש המתהווה. אנחנו עדיין במהלך ההריון, במהלך חיי העובר, ועובר זה צריך לעבור מספר מוטציות לפני שיוכל להיוולד ב"צלם" ממש. זהו לב התפיסה המשיחית של רבותינו ז"ל.

לכן כאשר אנחנו פוגשים בתנ"ך כולו את המילה "תולדות" אנחנו צריכים להבין מיד שאנחנו בצומת של ההיסטוריה.¹⁷⁶ אנחנו לפני שלב חדש בחיי העובר, אנחנו בצומת והשאלה שעלינו לשאול מיד היא האם ההתפתחות החדשה תביא אותנו להתקדמות או חלילה לנסיגה, לסיבוך ואולי אפילו לכישלון. לכן בכל צומת ישנו משפט, והשאלה הנשאלת במשפט זה היא "אֵיכָה?" - עכשיו, אחרי מה שקרה, איכה?¹⁷⁷ האם אנחנו, כצאצאי אדם הראשון, עדיין זוכרים את הפרויקט המשותף עם הבורא? שאלה זו מופנית לכל האנושות והיא גם מופנית לכל אדם בחייו הפרטיים: זו שאלה, תהייה זהותית במהותה: איפה נמצא כעת היש שלך? מה עם הווייתך? איפה אתה נמצא כעת במסע האישי שלך לקניית היש שלך? האם חלה התקדמות?

אנחנו מיד נמצאים מול קוהרנטיות המנסה לשרטט את תעודת הזהות של היש האדמי הנתון להיסטוריה, המנסה להעריך האם אנחנו בדרך הנכונה או לא. ואם מבינים נקודה זו, מבינים גם שבמקביל למושג התולדות, מופיע מושג אחר והוא המושג "בירור". בירור משום שצריך לדעת מי מכל צאצאי אדם הראשון מתקדם, מי מקדם את מימוש מחשבת הבורא ומי לא. התורה מחפשת דרך מי עובר השינוי החיובי בזהות האנושית, המוטציה הזהותית

176 "המילה 'תולדות' מופיעה י"ג פעמים בתנ"ך והיא תמיד כתובה בכתב חסר, חוץ מן המופע הראשון 'אַלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהַבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם' (בראשית ב ד) והמופע האחרון 'וְאַלֶּה תּוֹלְדוֹת פֶּרֶץ פְּרָץ הוֹלִיד אֶת חָצֹרֹן' (רות ד יח) הפותח את תולדות דוד המלך, בסוף מגילת רות. במהלך ההיסטוריה נמצאת האנושות במאמץ מתמיד להוליד את בן דוד, והתורה חושפת את השינויים העיקריים שחלים בזהות האנושית, החל מאדם הראשון, דרך נח, שם, עבר, אברהם, יצחק ויעקב עד שיעקב מקבל את השם ישראל. בכל שלב ושלב שופט הקב"ה את המהלך שהביא לידי אותו שינוי כדי לקבוע אם השינוי חיובי, המקדם אותנו לקראת הולדת הבן אדם, אם כישלון, מבוי סתום, או חזרה לאחור.

המושג 'תולדות' טומן בתוכו את רעיון ה**בירור**. הבירור נעשה בכל שלב ושלב כדי לזהות דרך מי עוברת הזהות המתאימה יותר למחשבת הבורא, המתקדמת באמת לקראת הולדת המשיח, כסמל של אותו 'בן אדם' אמיתי. זהות שמתבררת כקרובה בלבד לזהות המובחרת יותר, המבוררת יותר, המתאימה יותר למחשבת הבורא, שבאותה נקודת זמן פוסלת את עצמה ואינה יכולה עוד להוליד את אותו 'בן אדם'. כך קורה עם אברהם ולוט, עם יצחק וישמעאל ועם יעקב ועשו" (מתוך מדרש התולדות, חלק א, עמ' 38).

ראו ב"ר יב ו: "א"ר שמואל בר נחמן כל תולדות שנאמרו בתורה חסרין בר מן תרין ...".
177 ראו ב"ר, פרשה יט: "ויקרא ה' אלהים אל האדם: אֵיךְ הָיִיתָ? אתמול לדעתך, ועכשיו לדעתך של נחש, אתמול מסוף העולם ועד סופו, ועכשיו בתוך עץ הגן".

מה עיקר: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

המפריחה חיים חדשים, שינוי המקרב אותנו ליעד, דרך מי עובר "העניין האלוקי", לפי הביטוי של רבי יהודה הלוי בספר 'הכוזרי'.

הדבר הנוסף שעלינו להבין הוא הקוהרנטיות, כלומר רצף המחשבה של הסיפור המקראי, משום שיש בקוהרנטיות זו משהו ייחודי לחשיבה המונותיאיסטית של התנ"ך, למוניזם הקונספטואלי של התורה, והוא שבלוגיקה של ההיסטוריה כפי שהיא מסופרת בתורה, השאלה המוסרית והשאלה המטפיזית חד הן.

בתרבות הכללית רגילים להפריד בין מישורים אלה: ההיסטוריה לחוד והמוסר לחוד; שני עולמות נפרדים. העולם של ההתנסות המטפיזית, של החיפוש המטפיזי והעולם של המוסר, של הדרישה המוסרית. לא כך המצב בתורה, לא כך המצב בשפה התנכית, בלשון הקודש. מבנה אחד להיסטוריה, למוסר ולמטפיזיקה, לוגוס אחד להם, כפי שאומרים ביוונית. שלושה מישורים שהם אחד, שהם זהים לחלוטין, בתכלית הזהויות: שאלת היש היא מה שמתרחש בהיסטוריה, היא מה שנתון לבעיה המוסרית, היא מה שעומד ביסוד השאלה המטפיזית. ובסיפור אחד אנחנו קוראים את סיפור התפתחות הבעיה המוסרית, את התפתחות הזהות האנושית במישור ההיסטורי ואת התפתחות שאלת הייעוד שהיא הבעיה המטפיזית של היש שלנו המודע לעצמו. לא כך המצב בעולם של התרבות הכללית: אין זה מובן מאליו, אין זה ברור בכלל עבור החשיבה הפילוסופית שהחוק ההיסטורי, שהחוק המוסרי ושהחוק האונטולוגי של היש המטפיזי הם אחד, הם מאותו מין. האינטואיציה העמוקה של התודעה העברית היא שיש כאן חוק אחד, סטרוקטורה אחת, ולשון הקודש של המקרא משקפת אינטואיציה זו כדי לתאר לנו את ההיסטוריה של הזהות האנושית. לכן המקרא מדבר בריזמנית בשלושה מישורים אלו: המישור הזהותי-מטפיזי, המישור ההיסטורי והמישור המוסרי. ברצוני להדגים את מה שהסברתי כעת בעזרת מושג שהוא ייחודי ללשון הקודש: הבריאה, וזאת גם אם בעבר כבר דנו בנושא.¹⁷⁸ מושג זה נראה במבט ראשון מושג מטפיזי מובהק. אולם אנחנו רואים מיד כאשר אנחנו קוראים את הפסוקים הראשוניים של התורה עצמה שיש למושג זה ממד היסטורי המתגלה דרך הביטויים: יום אחד, יום שני וכו'. ואנחנו גם מבינים, בעיקר דרך דברי חז"ל, דרך דברי התורה שבעל פה, שיש למושג הזה משמעות מוסרית: לתת קיום לאחר של הבורא. מושג הבריאה שהוא המושג הראשון

178 ראו סוד מדרש התולדות, חלק ג - מי ברא אלה?.

המופיע במקרא, שפותח את החלק הסיפורי של התורה כהקדמה לתורה כספר של מצוות, נתפס בעיני רבים כמושג פילוסופי, כמושג מטפיזי. אולם התורה אינה מתייחסת אליו ככזה.¹⁷⁹ היא מתייחסת אליו כמאורע היסטורי. היא אינה אומרת שהעולם נברא. היא אומרת משהו אחר לגמרי: העולם נברא בבראשית. ואין כאן טאוטולוגיה. אין בפסוק הראשון של התורה מילה מיותרת.¹⁸⁰ אסביר: פשיטא שאם העולם נברא, זה חייב להיות בתחילתו, "בקדמין" כלשון תרגום אונקלוס. אולם לא כך כתוב. כתוב "בראשית": מילה זו אינה מילה נרדפת למילה בהתחלה. לכן עלינו לשאול "מה החידוש בפסוק זה?" לשאלה זו כבר התייחס הרמב"ן בתחילת פירושו לתורה, והוא אף מרחיב את השאלה לגבי כל הסיפורים ההיסטוריים שקדמו למצווה הראשונה שניתנה לישראל, בפרק יב של חומש שמות:

לכך אמר רבי יצחק שאין להתחלת התורה צורך בבראשית ברא, והסיפור במה שנברא ביום ראשון ומה נעשה ביום שני ושאר הימים, והאריכות ביצירת אדם וחיה, וחטאם וענשם, וסיפור גן עדן וגרוש אדם ממנו, כי כל זה לא יובן בינה שלמה מן הכתובים, וכל שכן סיפור דור המבול והפלגה, שאין הצורך בהם גדול, ויספיק לאנשי התורה בלעדי הכתובים האלה, ויאמינו בכלל בנזכר להם בעשרת הדברות כי ששת ימים עשה ה' את

179 "התורה אינה עוסקת בפילוסופיה או בתאולוגיה. היא אינה ספר תאולוגיה, היא אינה באה להגדיר מושגים מופשטים, שרק מיעוט יכול להבינם, אם בכלל. היא גם אינה עוסקת בחקר הקוסמוס, בקוסמולוגיה או באסטרונומיה, ולא בשאלת הראשית, אלא בשאלת התכלית - מהי תכלית מעשה בראשית. היא באה ללמד את משמעות העובדה שהעולם נברא בראשית לכל בני האדם. תוצאת אקט הבריאה היא האחרות (l'altérité) בצרפתית) בין הנברא ובין הבורא, והתורה מבקשת ללמדנו מה משמעות האחרות בכל המישורים: בין אדם למקום, בין אדם לחברו ובין אדם לעצמו" (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 90).

180 "אפשר בנקל להראות שיש בפסוק הזה מספר מילים מיותרות. לדוגמה, הפועל "ברא" בא לציין בריאה בנקודת האפס - או ליתר דיוק, לפני תחילת הזמן משום שהזמן עצמו נברא. המושג 'ראשית' כלול אפוא בפועל בִּרְאָא. אין בריאה אלא בראשית, ב'התחלה'. כלומר, יש בתחילת הפסוק טאוטולוגיה והמילה 'בראשית' מיותרת. מספיק היה לכתוב 'ברא אלוהים', והייתי שומע בהכרח שזה קרה בראשית. זאת ועוד, גם המילה 'אלהים' מיותרת, כי מי יכול לברוא אם לא הבורא בעצמו? המסקנה המתבקשת היא שמתוך שלוש מילים, שתיים מיותרות. מדוע כל זה כתוב אפוא בתורה? מה התורה מבקשת בכל זאת לחדש לי, כאשר היא אומרת דבר שאיני יכול להבינו ברמת הפשט?" (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 39).

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי, ותשאר הידיעה ליחידים שבהם הלכה למשה מסיני עם התורה שבעל פה. פירוש הרמב"ן לבראשית א א.

תשובתו - והיא תשובת רבותינו, היא שהעולם נתון להיסטוריה. האדם נתון להיסטוריה - היסטוריית המאמץ האנושי להשיג מעלתו - מעלת "הצלם" שהזכרתי לעיל, או במילים אחרות את מעלת הקדושה, וזאת במהלך תקופה היסטורית הנקראת "היום השביעי" של ימי המעשה. ובמובן זה הפסוק המרכזי המתאר את היעד שיש להשיג, הוא הפסוק "קִדְּשִׁים תִּהְיוּ כִּי קָדוֹשׁ אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם".¹⁸¹ וכאן בא החידוש הנוסף של התורה: לא ניתן למלא אחר הציווי הזה, אי אפשר לקנות מדרגה זהותית זו אלא לאחר קניין הערכים המוסריים. זהו חידוש עצום וכדי להבין את גודלו, אחזור בקצרה על עמדת הפילוסופיה הקלסית: מושג הבריאה אינו הומוגני לחשיבה האנושית מכיוון שאין לנו שום אפשרות להתנסות במושג זה. איננו יכולים לדעת מה זה "בריאה יש מאין". וכאשר אני אומר "איננו", זה כולל את כולנו, יהודים ולא יהודים כאחד. אבל מה שמבדיל את החכם היהודי מהפילוסוף הוא שהחכם היהודי שואל אז את השאלה: מכיוון שבכל זאת התורה אמרה את מה שאמרה, מה זה בא ללמדנו? הרי התורה יודעת היטב שאיננו מבינים את מושג הבריאה, שאיננו יכולים להבין אותו, והיא בכל זאת אומרת לנו שכך היה, אם כן, מה היא רוצה ללמדנו? ללמדנו, כולנו, לא רק מספר יודעי ח"ן. כולנו, זאת אומרת כל בני ישראל הקוראים תורה זו והמקבלים אותה כמחייבים אותה, המגדירה את זהותם. וכאן מתגלה החידוש העצום: עלינו להבין את המילה בראשית לא כבאה ללמדנו מה היה "אז". היא באה ללמדנו את התכלית, את היעד: בעבור ראשית, בשביל דבר שנקרא ראשית.¹⁸² זו מהפכה של ממש, לא רק בהבנת הנאמר בפסוק, אלא בדרך שעלינו לתפוס את הסיפור המקראי כולו, מתחילתו עד סופו - "וסופו" הוא בינתיים, אנחנו החיים כאן היום. וכפי שאמר לי מו"ר ר' יעקב גורדין ז"ל: אנחנו הכותבים כיום את הפרק הבא בסיפור המקראי.

המושג "בריאה" בתורה מכיל בתוכו, הוא הומוגני למושג היסטוריה

181 ויקרא יט ב.

182 ראו פירושו של רש"י, ד"ה "בראשית ברא": "אין המקרא הזה אומר אלא דרשני כמו שדרשוהו רבותינו ז"ל: בשביל התורה שנקראת 'ראשית דרכו' ובשביל ישראל שנקראו 'ראשית תבואתו'."

במובן של "התולדות". משמעותו היא הופעת יש חדש, שונה בתכלית השינוי מהיש של הבורא, רצון אחר מרצון הבורא. היש החדש הזה המופיע, המולד, צריך לקנות דרך ממד המשך את זכות קיומו. הבריאה היא קטגוריה מוסרית בתכלית. ויש למשך משמעות וגם היא משמעות מוסרית: לתת לאדם, נזר הבריאה, הזמן הדרוש לו לקנות את היש שלו, לעבור ממצב של דמות למצב של צלם, ממצב של הימצאות למצב של קיימות.¹⁸³ והמבחן האמיתי להצלחה זו הוא במתן פתרון חיובי למשוואת האחוה. ההיסטוריה היא מקום התמודדות האדם עם האחר שלו, עם זולתו, עם אחיו, ודרך התמודדות זו, מתבררת גם שאלת מערכת היחסים בין האדם ובין קונו. התמודדות זו, כפי שנתחיל לברר זאת בשיעור הבא, מתחילה בעיקר בדור השני של האנושות, בפרק ד של ספר בראשית.

אסכם את הדברים: היסטוריית העולם הזה, היסטוריית הנברא היא ההיסטוריה של המצאת פתרון חיובי לבעיה המוסרית. הווה אומר שהיש שהנברא קיבל, צריך להיות קנוי. היש שהנברא קיבל ניתן לו בינתיים בחדס, במתנה, בחינם, בבחינת "עולם חסד יבנה".¹⁸⁴ ההיסטוריה היא היסטוריית קניית תוכן החדס הזה. הביטוי המסורתי הוא הביטוי של פדיון - על האדם לפדות את נפשו. אני כנברא צריך לפדות את היש שקיבלתי.

בכל מצבי החיים, הנברא נמצא תמיד מול הבורא. קיימת מערכת יחסים תמידית בין הנברא ובין הבורא. אבל מערכת זו אינה יכולה להיות גלויה, כי אם היא גלויה, זאת אומרת אם הבורא נוכח בצורה גלויה בעולמו של הנברא, הנברא מאבד את חירותו. אין משמעות לחירות הנברא אם הבורא מתגלה. לכן, אני נמצא מול אתגר בלתי פתיר לכאורה: המבחן שלי הוא ההתנהגות שלי מול הזולת, קרי הבורא, אבל מערכת יחסים זו אינה יכולה להיות גלויה כי אני נברא, כלומר אני בן חורין. לכן, התורה מחדשת לנו שמערכת יחסים זו למעשה מפורזת דרך מערכת היחסים שלי מול כל ה"אחרים" שאני פוגש בחיי, וכפי שאנחנו נתחיל ללמוד, הסיפור של קין והבל משמש אב טיפוס לכל מערכות היחסים האלה בעולם, במהלך ההיסטוריה של היום השביעי, של ימי העולם הזה, בין ברמת הפרט, בין ברמת החברות האנושיות. ומה שנכון ברמת הפרט, נכון שבעתיים ברמת כלל האנושות: מה מספרת לנו התורה? היא מספרת, כלומר היא מלמדת אותנו מהו טיב המבחן הזה בדור הראשון, הדור של אדם וחוה - בין האיש לאשה. האחר המשמעותי ביותר

183 ראו סוד מדרש התולדות, חלק ג - המשמעות האנושית של משך הזמן, עמ' 131.

184 תהילים פט ג.

מה עיקרי: חטא אדם הראשון או חטאו של קין?

עבור האדם הוא האחרת - האיש עבור האשה, והאשה עבור האיש. ואז היא עוברת לדור השני משום שבדור השני מופיע אתגר חדש, המלווה אותנו עד היום: היחס בין האח ובין האח. טיב שני האתגרים האלה שונה. האח, זה עולם אחר שפוגש את העולם שלי. בין האיש לאשה, זה עולם אחד. זוהי מערכת יחסים של השלמה הדדית. מדוע? משום שהאיש ואשתו הם גופים מחולקים. כך הוא המצב אחרי הנסירה.¹⁸⁵ אולם הם אחד, אחד בגופים מחולקים. לכן, אומרת הגמרא שהאיש מחזר אחרי אבדתו.¹⁸⁶ כאשר אין השלמה הדדית, מתגלה הכישלון ואז עוברים למערכת אחרת לחלוטין של יריבות, של מלחמה. במערכת בין האחים, המצב הטבעי הוא הופכי: יש יריבות טבעית בין האחים. מדוע? כי האחר הזה, האח, נמצא בבית, בתחום שלי. עלי להפוך יריבות זו לאחוה. וגם הוא צריך לעשות זאת.

שאלה: מדוע עלי לפדות את עצמי?

תשובה: כי אני נברא. כי אני רק נברא. עלי להיושע ממצב קיומי זה, כי כל המגבלות הזהותיות שלי באות מהיותי בריה. כדי להסביר את הנושא, אתייחס לעמדה של האסלאם. באסלאם אני מכיר שאני בריה - זה בא מאברהם. הדתיות היא להכיר בזה. אני בריה ואני מצדיק זאת. אני כבריה נכנע לפני הבורא שהוא הכול. אני כלום. הדתיות היהודית שונה: יש לי בורא ולכן אני בריה אבל עלי להיושע ממצב קיומי זה וזה מתחיל בדרישה המוסרית: עלי לקנות את היש שלי שקיבלתי כמתנת חנם. לכן משמעות חיי, משמעות ההיסטוריה הפרטית שלי היא להיפדות. עלי לפדות את עצמי. אני מכיר בחסד הזה אבל עלי להיושע ממנו. איך? על-ידי המעשים שלי. יש להם משמעות מוסרית והם מגלים מי אני באמת, והם יכולים להוות, להיות ההוכחה שזכיתי להיות - לא רק להימצא. עלי לעבור מהמצב של "קיבלתי מתנה" לשלב של "זכיתי במתנה". אז ורק אז, החיים הם שלי בזכות. קניתי את עצמי. הבנה זו באה מיצחק דווקא.

הפלא הגדול העולה מהסבר זה, הוא המעבר מהמישור של המעשים למישור של ההווה, מעולם התופעות - המעשים שלי פועלים בעולם התופעות, במציאות ההיסטורית - לעולם היש, לעולמי הפנימי אם תרצו. אני עושה ואני קונה חלק מהיש שלי. זה חידוש עצום. איך מעשה הופך להיות

185 ראו סוד מדרש התולדות, חלק ו - העצם והנפש.

186 קידושין ב ע"ב: "משל לאדם שאבדה לו אבידה, מי חוזר על מי? בעל אבידה מחזר על אבידתו".

יש? זה סוד החיים. החיים כאן, בעולם הזה. בכל רגע נתון, אני יכול לקנות חלק מהיש שלי. בכל רגע נתון, אני יכול לשנות את מצבי האונטולוגי. מכאן החשיבות של המושג של ביטול זמן. איך אפשר לבזבז רגע כזה יקר, שלא יחזור עוד? בזבוז זמן, ביטול זמן, זה ביטול הזדמנות לקנות עוד יש. זה חמור ביותר.